

Kent Academic Repository

Malksoo, Maria and Piirimäe, Kaarel (2018) *EleVant 100 ehk piltide seletamine elusale jänesele*. *Diplomaatia*, 173 (74). ISSN 2228-1606.

Downloaded from

<https://kar.kent.ac.uk/66065/> The University of Kent's Academic Repository KAR

The version of record is available from

<https://www.diplomaatia.ee/artikkel/elevant-100-ehk-piltide-seletamine-elusale-janesele/>

This document version

Author's Accepted Manuscript

DOI for this version

Licence for this version

UNSPECIFIED

Additional information

Versions of research works

Versions of Record

If this version is the version of record, it is the same as the published version available on the publisher's web site. Cite as the published version.

Author Accepted Manuscripts

If this document is identified as the Author Accepted Manuscript it is the version after peer review but before type setting, copy editing or publisher branding. Cite as Surname, Initial. (Year) 'Title of article'. To be published in *Title of Journal*, Volume and issue numbers [peer-reviewed accepted version]. Available at: DOI or URL (Accessed: date).

Enquiries

If you have questions about this document contact ResearchSupport@kent.ac.uk. Please include the URL of the record in KAR. If you believe that your, or a third party's rights have been compromised through this document please see our [Take Down policy](https://www.kent.ac.uk/guides/kar-the-kent-academic-repository#policies) (available from <https://www.kent.ac.uk/guides/kar-the-kent-academic-repository#policies>).

EleVant 100 ehk piltide seletamine elusale jänesele

[Maria Mälksoo](#)

[Kaarel Piirimäe](#)

Scanpix

Berliini müüri langemine 1989. aastal tähendas sümbolsest 20. sajandi maailmakorralduse lõppu.

Eesti peab maailma rahvusvahelise elu keerises vastu pidama ja edasi minema.

Eesti omariikluse sajandal sünnipäeval on paslik meenutada üht paljukäiatud nalja rahvuspsühholoogia valdkonnast, mis rõhub eri rahvaste mõtteviisidele juhusliku ja ebatõenäolise võitu elevantiga kohtumise näitel. Eestlase põhimureks on muidugi, mida elevant meist mõtleb. Ehkki enesetuvastusmuurit teiste-poolse määratluse kaudu võib mõistagi kohata väikerahvaste ja -riikide puhul üldisemalt, on Eesti ja eestlaste tundlikkus maailma võngete suhtes kindlasti kõrgendatum kui paljudel teistel riikidel ja rahvastel. Sisepoliitilistest debattidest pidevalt läbi kumav ellujäämisküsimus toob meelde „eksistentsiaalse Eesti“ kultuurivestluse kümnendialguse Loomingu veergudel.¹ Juubeliaastagi juhatas sisse kollektiivne kripeldus aastavahetuse programmist välja jäänud hümni pärast, nagu oleks ilma rituaalse taaskinnitusega Eestil kuidagi „pitser peal“. Maailma suhtes õieli tundlate kõrgendat erksus ei tähenda muidugi automaatselt suuremat maailmamõistmist. Enesekeskne ülitundlikkus asetab ümbritseva sageli pigem kõverpeeglisse. Igatahes näikse Eesti enesepilt maailmaga suhestumisel mitte läbi saavat elevantita, kui lähtuda jänese-elevandi kujundipaarist, mida kasutab emeriitprofessor Vamik Volkan (muuseas Arnold Rüütli tsiteerides) Eesti-Vene poliitiliste dialoogide kirjeldamisel Nõukogude Liidu lagunemise kontekstis psühhoanalüütilisest vaatepunktist.² Nii et kui vaadata me olulisimale „teisele“ ja maailmale me ümber laiemalt kui elevantile, kes me enesetunnetuse ja -analüüsi orientiiriks on, võtame käesolevaga seletada muutunud rahvusvahelist konteksti *anno* 1918 ja 2018 piiritulpade vahel vägagi elusale Eesti jänesele.³

Milline oli maailm Eesti ümber sada aastat tagasi? Milline on maailm täna? Kas meil on nüüd paremad šansid püsima jääda kui Teise maailmasõja eelõhtul? Ja milline see Eesti lugu üldise maailmakorra muutumise taustal ühe sajandi vältel üldse olnud on?

Esimene pilt: impeeriumist väljamurdmine

Esimene maailmasõda lõpetas nn pika 19. sajandi, mille alguseks võib lugeda Ameerika ja Prantsuse revolutsioone ja lõpuks imperiaalse korra varingut Euroopas.⁴ Eesti riik sündis Esimese maailmasõja lõpukeeristes rahvaste enesemääramisõiguse põhimõttele apelleerides laguneva Vene impeeriumi varemeil ning pidi kohe oma vastset iseseisvust Vabadussõjas bolševistliku Venemaa vastu kaitsma. Nõukogude Venemaa tunnustas kolme Balti riigi iseseisvust *de jure* 1920. aastal sõlmitud rahulepingutes, lääneliitlased ja Ameerika Ühendriigid vastavalt aasta ja kaks hiljem. Ameerika Ühendriikide presidendi Woodrow Wilsoni demokraatliku rahu teesist inspireeritud 14-punktiline kava otsis küll ilmasõja hävitustöö järel tüüpiliselt püsiva maailmarahu retsepti ja legitimeeris väikerahvaste püüdlused omariiklusele, ent rahvaste enesemääramisõiguse laiendamine Balti riikidele põrkas esialgu vastu rahvusvahelistes suhetes valdavalt idealistiks peetava Ameerika presidendi pragmaatilise vastuseisu müüri.

Demokraatlik rahu, millest unistas Wilson, jäi siiski tulemata. Täna peavad ajaloolased paljus Teist maailmasõda Esimese jätkusõjaks, sest sõdadevahelisel perioodil ei suudetud uut ilmakorda piisavalt jõuliselt ja meeleskindlalt juurutada. Lääneliitlaste poolt nahutada saanud ning poliitiliselt põlvili surutud Saksamaal kasvas üldine vimm ning tõstis pead natsionaalsotsialism, Suurele depressioonile järgnes maailmamajanduslik kollaps, Rahvasteliit ei olnud talle pandud ootuste kõrgusel ning Eesti vahetus naabruses oli Lenini surma järel võimule tõusnud Stalini juhitud Nõukogude Liit võnkumas maailmavallustuslike plaanide ning riigipea tagakiusamisparanoia vahel, mis andsid ühtekokku äärmiselt plahvatusohtliku kokteili. Maailmasõdadevahelisel ajal visandatud liberaalne maailmakord jäi settimata ega saanud uut šanssi enne Ameerika Ühendriikide esiletõusu globaalse hegemonina Teise maailmasõja järel. Ühest põhjust ei ole suutnud rahvusvaheliste suhete teoreetikud välja tuua – sest erinevaist eeldusist lähtuvalt kompavad nemadki „elevandi” eri osi, rõhutades näiteks tootmissuhteid (marksistid ja uusgramsciaanid), domineerimise seaduspärasusi (hegemonilise stabiilsuse teoreetikud), ideatsioonilisi muutusi (konstruktivistid ja poststrukuralistid) ning kolonialismi põhjanevat rolli riikide ja maailmajagude jaotamisel „tsiviliseerituiks” ning „barbaarseiks” (postkolonialistlikud teoreetikud), ning suutmata vastavalt maailmapoliitiliste sõlmsündmuste ühtses seletuses kokku leppida.

Ka Eesti ja tema saatusekaaslaste vabaduse kaotusele Teise maailmasõja kontekstis võib eri teoreetilistest perspektiividest lähenedes leida erinevaid põhjuseid: oli see siis nüüd globaalse tasakaalu ümbermängimine, mille käigus mõned laastud paratamatult lendama pidi, ebapiisavate liitlussuhete ning puuduliku demokraatiaga väikeriigi vältimatu anastamine ning lõpp-plaanis suurvõimude vahelisele tasakaalule ohvriks toomine või maailmarevolutsiooni esimene vaatus, mille ühed esimesed ohvid olid Molotovi-Ribbetropi lepinguga jaotatud noored Ida-Euroopa riigid? Teoreetilistes vaidlustes pooli valimata võib Eesti murd(u)mise võtmepõhjustena esile tuua nii nn esimese Eesti Vabariigi kasinat võrgustatust oluliste demokraatlike jõududega toonases Euroopas, Rahvasteliidu hambutust ning üldiselt rahvusvahelist elu reguleerivate normide suhtelist ebaküpsust tänasega võrreldes (nt mittekallaletungi norm).

Teine pilt: Eesti murd(u)mine

Eesti Vabariigi esimesed kaks aastakümnet meenutavad Lennart Meri täheldatut: „Nagu elevandil või vaalal lööb suurriigi süda aeglasemalt, vaala sekunditesse mahuvad väikeriigi tunnid või nädalad.”⁵ Eesti jaoks tähendasid need kaksikümmed aastat palavikulist riigi

ülesehitamist ja iseseisvuse kindlustamist, kuid suurriikide jaoks oli tegu vaid silmapilgu, hingetõmbega kahe maailmasõja vahel. See oli liiga lühike aeg, et Esimeses maailmasõjas sündinud uued väikeriigid oleksid oma eluõigust suutnud tõestada. Reaalpoliitikud kritiseerisid neid kui liiga nõrku, kes sõjalise „vaakumina“ lausa kutsuvad agressoreid endid anastama ja seega kujutavad ohtu üldisele rahule. Nii marksistid kui liberaalid pelgasid maailmamajanduse killustumist väikesteks üksusteks, mille destabiliseeriv mõju avaldus nende arvates Suures depressioonis. Eesti jäi „ajaloota rahvaks“ ega suutnud end kirjutada Euroopa ja ülejäänud maailma teadvusse. Nii sai Eestist koos teiste Balti riikide ja Poolaga Natsi-Saksamaa ja Nõukogude Liidu laupkokkupõrke *collateral damage* – Euroopa vaatevinklist küll kahetsusväärne kaotus, kuid see ei suutnud kõigutada printsiipi: üks oma nahk ole ikka kõige ligemal. Winston Churchilli sedastus, et „Ida-Euroopa“ kohale on langenud raudne eesriie, oli samaaegselt nii kohutav kui ka lohutav, sest nüüd võis Lääs selle niigi problemaatilise, poolbarbaarse maailmajao hädadest lõplikult käed puhtaks pühkida.

Suurem osa 20. sajandi teisest poolest möödus Eesti jaoks elava kinnitusega Nõukogude Liidu välisministri Vjatšeslav Molotovi 1940. aastal antud ennustusele väikeriikide ajastu lõppemisest. Balti riigid olid küll ainukesed, kelle iseseisvust Teise maailmasõja järel ei taastatud, kuid Nõukogude Liidu mõjusfääri langenud Ida- ja Kesk-Euroopa rahvaste käekäik ei olnud formaalsest riiklusest hoolimata oluliselt parem. Külma sõja lõppedes toimus ühiskondlik vabanemine Balti riikides isegi varem kui enamikus Varssavi pakti maades.

Huvitaval kombel ei puudutanud sõjajärgne ulatuslik dekoloniseerimine Ida-Euroopat, kuigi 1941. aastal USA presidendi Franklin D. Rooseveldi ja Briti peaministri Winston Churchilli välja kuulutatud Atlandi harta oli eelkõige suunatud just vallutatud Euroopa rahvaste kõrvadele. Churchill teatas küll meeldejäädvalt, et ta „ei saanud kuninga esimeseks ministriks mitte selle jaoks, et hoolitseda Briti impeeriumi likvideerimise eest“, kuid tegelikult oli mitte ainult Suurbritannia, vaid ka teiste Euroopa impeeriumide huvi ja „tsiviliseeriv tung“ ülemerevaldusi hoida sõja lõppedes kuhtununa. Eestlasele tundub see kahtlemata veider, kuid Nõukogude Liitu ühes tema ulatuslike valduste ja mõjusfääriga, nagu ka Hiinat, Indiat või USA-d, ei peetud tollal impeeriumiks, sest impeeriumi seostati ookeanitaguste vallutustega. Nii ei võtnud keegi tõsiselt välis-balti aktivistide katseid siduda koloniaalrahvaste vabanemine nn Balti küsimusega.⁶

Hoolimata oma riigi (ja riikliku propagandatalituse) puudumisest suutsid eestlased, lätlased ja leedulased kirjutada end külma sõja jooksul ajaloo ja rahvaste hulka. Selle tööga said hakkama noorema põlve pagulased, kes olid hariduse omandanud uue kodumaa keeles ning olid võimelised kirjutama isamaa ajaloo ja kultuurist nii, et seda mõistis lugeja Inglismaal, Rootsis, Kanadas või USAs. Olulist rolli mängis näiteks 1968. aastal USAs rajatud Balti Uuringute Edendamise Ühing (AABS), mis tõstis Balti riikide uurimise legitiimseks teadusvaldkonnaks. Teedrajavaks saavutuseks oli 1983. aastal eestlasest riigiteadlase Rein Taagepera ja leedulase ajaloolase Romuald J. Misiunase avaldatud „The Baltic States, Years of Dependence, 1940–1980“,⁷ mis oli esimesi akadeemiliselt küpseid ja ingliskeelsele lugejale usaldusväärseid käsitlusi Balti riikide ajaloo kohta. Diasporaa noorem põlvkond sulandus hästi uude ühiskonda, kuid oli südames kinni Eestis ja aitas palju kaasa sellele, et Lääs võidaks külma sõja ja Balti rahvad saaksid taas vabaks.⁸

Kolmas pilt: okkaline teekond tagasi Euroopasse

1989. aastat, kui raudne eesriie langes, peetakse üldiselt üheks olulisemaks kriitiliseks murrangupunktiks Euroopa ajaloos, ehkki lihtsate seletustega igavesti rahulolematud teadlased vaidlevad edasi, *kui* põhjalik see 1989. aasta poolt sissejuhatatud muutus maailma asjade korralduses tegelikult oligi.⁹ Euroopas tähendas Nõukogude Liidu kokkuvarisemine igatahes nii füüsiliste kui ka mentaalsete maakaartide ümberjoonistamist, globaalses plaanis juhatas uue maailmakorra sisse Ameerika Ühendriikide ilmne ja nähtava vastukaaluta hegemoonia. Nii nagu Esimesegi maailmasõja järel, ei jagunud külma sõja lõppedes (s.t Varssavi pakti kokkuvarisemisel ning Saksamaa taasühinemise ettevalmistamisel) uue rahvusvahelise süsteemi arhitektide plaanides Balti iseseisvuse küsimuse jaoks eraldi tähelepanu. Ehkki Balti riikide iseseisvuspüüdlused ilmutasid end varem (s.o. 1988. a) ning häälekamalt (ja laulvamalt) kui ülejäänud idablokis, ei tahtnud suurvõimud esialgu Vene karu liigse ärritamise hirmus Nõukogude Liidus struktuursete muudatuste otsimisest midagi kuulda. Nii on nn Balti küsimus sümptomaatiliselt külma sõja traditsioonilise kronoloogia ääremärkuseks jäänudki. Lääneriikide põhihuvi oli toona ennekõike stabiilne läbirääkimispartner idas, kellega külma sõja kesksete „pärandküsimuste” osas (nt relvastuse vähendamine, Nõukogude vägede lahkumine Euroopast) kokku leppida, ning uusi konflikte (nagu Lahesõda) lahendada.

Eesti suutis siiski oma poliitilise võimaluse akna ära tabada ning ratsutas laguneva Nõukogude savihiiu rüpest nagu Esimese maailmasõjast nõrgestatud Vene impeeriumigi pudemeilt uuesti iseseisvusele. Euroopaga taaskohtumine, kuhu olukorra rahunedes kohe tagasi pürgima sai hakatud, meenutas aga esialgu Ilja Repini kuulsat maali „Ei oodanud“ („Ne ždali“, 1884–1888). Saime teadlikuks, et „päris-Euroopa” silmis olime idaeurooplastena omajagu puudulikud, et Euroopa-rong oli meie Nõukogude katkestusseisu aegu kõvasti edasi kihutanud ja järeleaitamistundide jagamisest huvitatud vabatahtlikke tuutoreid nappis.¹⁰ Külma sõja järgsed Euroopa Liidu ja NATO ittalaienemise debatid olid kantud lääneriikide suhteliselt varjamatust ettevaatlikkusest ja hirmustki „metsikute” ja üldiselt „teistsuguste” idariikide ees. Märksõnadeks oli Euroopa Ühenduse/Liidu ja NATO kõhklemine soovi vahel Ida-Euroopa „barbareid” tsiviliseerida, samas hoiduda Neville Chamberlaini „kuldsete” sõnade kohaselt vaistlikult eemale „neist kaugetest maadest, millest me midagi ei tea”. Eesti teekond Euroopa ja üle-Atlandi koostöövõrgustikesse kujunes ühtlasi meeldetuletuseks, et rahvusvaheliste suhete süsteemi iseloomustab pigem hierarhia kui anarhia.¹¹

Euroopa Liidu ja NATO väravate avanemine 2004. aasta „suure paugu” laienemiste käigus on Eesti küll tänaseks rahvusvaheliselt pretsedenditult „ära võrgustanud”, ent stereotüüpide püsimisele idaeurooplaste demokraatliku ebaküpsuse kohta on andnud tuge nii hiljutised reaktsioonid põgenikekriisile (nii idas kui läänes) kui ka hiiliv demokraatia erosioon Ungaris ja Poolas.¹² See näikse olevat toonud – Brexiti, Ukraina kriisi ning idaeurooplaste üldise soovimatuse taustal Euroopasse tulvava põgenikelaine randumisriikidega solidaarne olla – vahepeal peaaegu et kasutuseta seisnud „Ida-Euroopa” termini taas ebakindluse/ebameeldivuse tähistaja rolli nn põlis-Euroopa silmis. Eesti e-edulugu ja üldine oiviklus kõikisugu nähtavate ja nähtamatute Euroopa standardite kohaldajana kipub kahjuks jääma regiooni valdavalt negatiivses võtmes kaardistavate narratiivide varju. Pessimistlikumad vaatlejad kirjeldavad Kesk-Euroopa hiljutisi arenguid 1989. aasta järgse liberaalse maailmakorra murenemisena ning selge normatiivse kindaheitmisena tänasele Euroopa Liidule.¹³ Ungari ja Poola demokraatiate lahtisõlmimine liberaalsetest väärtustest ja normidest on tõstatanud Euroopa Liidu jaoks ebamugavad küsimused ELi demokraatia edendamise tegelikust edukusest endistes „sotsialismimaades” kui ka külma sõja järgseiks edulugudeks peetavate Ida-Euroopa demokraatiate reaalselt õõnsalt vastu kõmisevast sisust.¹⁴

Paraku on selline areng meie jaoks äärmiselt ebasoodus: kui küsimuse all on taas Ida-Euroopa riigijuhtide küpsus ja adekvaatne analüüsi- ning otsustusvõime,¹⁵ on Euroopa-poolne laastude lennatalaskmine Vene sõjalis-poliitiliste avantüüride nahka seda tõenäolisem. Ameerika Ühendriikide käitumise ennustamine Donald Trumpi presidendiks saamise järel aga meenutab aforistist pesapalluri Yogi Berra elutarkust („ennustada on raske, eriti tuleviku kohta”). Lääne suhtumises pole vähelevinud ka sündroom „süüdistatav ohvrit”. Nii peavad Vene-sõbralikumad Ukraina kriisi analüütikud vastutajaks pigem rünnatut kui ründajat¹⁶ ning NATO Krimmi-järgne heidutuse reaalne – ehkki sõjalises mõttes pigem sümboolne – sisustamine Balti riikides ja Poolas on mõnede kriitikute hinnangul sõjaõhutamine.

Tulevikupilt

Liberaalne maailmakord, millesse Eesti oma iseseisvuse taastamise järel edukalt lülitus, on tänaseks populistliku poliitika tugeva surve all. Princetoni ülikooli professor ja USA liberaalse internatsionalismi olulisemaid mõtestajaid G. John Ikenberry on võrrelnud liberaalsele maailmakorrale *anno* 2018 panustamist teist korda abiellumisega – ehk lootuse võidutsemisega kogemuse üle.¹⁷ Või tuleks tagasi pöörduda *Realpolitik*’i juurte juurde, nagu need 19. sajandi keskpaiku sõnastas Saksa mõtleja Ludwig von Rochau?¹⁸ Samas võib reaalpoliitika, mida omal ajal kehastas Bismarck ning hiljem Chamberlain oma 1930. aastate lepituspoliitikaga, osutada nii meile kui ka kogu maailmale veelgi hukatuslikumaks.

Eestil ei jää üle muud kui ellu jääda ja edasi minna.¹⁹ Mis oleks alternatiiv? Kangekaelne kestmine²⁰ on ju ikka olnud Eesti juhtmotiiv. Kui „Elevant“ Eestit hoiab, on saja aasta pärast veebruaris aeg uuteks vahekokkuvõteteaks.

¹ Vt Märt Väljataga, Katkestuse kultuur, enesekolonisatsioon, eksistentsiaalne Eesti – Looming 12, 2011, 1725–34. Vt lisaks Tiit Hennoste, Jan Kausi, Hent Kalmo, Aare Pilve, Maarja Kangro, Paul-Eerik Rummo ja Mari Saadi artikleid 2011. a Loomingus nr 6–12.

² Vamik D. Volkan, *Enemies on the Couch: A Psychopolitical Journey through War and Peace*, Durham: Pitchstone, 2013.

³ Vrdl NO99 lavastus „Kuidas seletada pilte surnud jänesele“, NO83, Tiit Ojasoo ja Ene-Liis Semper, 2009.

⁴ Eric Hobsbawm, *The Age of Revolution: Europe 1789–1848*, New York: Vintage Books, 1962; *The Age of Capital: 1848–1875*, London: Abacus, 1975 ja *The Age of Empire: 1875–1914*, London: Weidenfeld & Nicolson, 1987.

⁵ Vabariigi President Turu Ülikoolis 17. mail 1995 (<https://vp1992-2001.president.ee/est/k6ned/K6ne.asp?ID=4202>).

⁶ Activists Revisit Baltic (BATUN): Scandinavian Cooperation to Restore Baltic Independence, 1983-1991, –ümarlaud konverentsil „Baltic & Scandinavian Studies“, Yale, 13.–15. märts 2014.

⁷ Rein Taagepera, Heitlus Balti ajaloo pärast – Akadeemia nr 12, 2008, 2605–2624.

⁸ Vt nt Vello Ederma, Siin Ameerika Hääl, Washington! (Tartu: Eesti Üliõpilaste Seltsi Kirjastus, 2016), aga ka Toomas Hendrik Ilvese karjäär Raadio Vaba Euroopas ja hiljem iseseisvas Eestis.

⁹ Vt George Lawson, Chris Armbruster and Michael Cox, *The Global 1989: Continuity and Change in World Politics*, Cambridge: Cambridge University Press, 2010.

¹⁰ Vt pikemalt Maria Mälksoo, *The Politics of Becoming European: A Study of Polish and Baltic Post-Cold War Security Imaginaries*, London & New York: Routledge, 2010.

¹¹ Vt ka [Ayşe Zarakol](#), *Hierarchies in World Politics* (Cambridge: Cambridge University Press, 2017) ja Vincent Pouliot, *International Pecking Orders: The Politics and Practice of Multilateral Diplomacy*, Cambridge: Cambridge University Press, 2016.

¹² Vt ka Mihkel Mutt, *Eesti ümberlõikaja*, Tallinn: Fabian, 2016.

¹³ Vt Ivan Krastev, *The Unraveling of the Post-1989 Order* – *Journal of Democracy* 27(4), 2016, 88–98 ja Jan-Werner Müller, *Eastern Europe Goes South* – *Foreign Affairs* 93(2), 2014, 14–19.

¹⁴ Vt Béla Greskovits *The Hollowing and Backsliding of Democracy in East Central Europe* – *Global Policy* 6(1), 2015, 28–37.

¹⁵ Vt nt Tony Kevin, *Nato is playing a dangerous game in the Baltic states and Poland* – *The Guardian*, 12 July 2016.

¹⁶ Vt Richard Sakwa, *Frontline Ukraine: Crisis in the Borderlands*, London: I. B. Tauris, 2015.

¹⁷ G. John Ikenberry, *The end of liberal International order?* – *International Affairs* 94(1), 2018, 7–23.

¹⁸ Ludwig von Rochau, [Grundsätze der Realpolitik](#), Vol. 1-2, Stuttgart: Göpel, 1853–1869; John Bew, *Realpolitik: a history*, Oxford; New York: Oxford University Press, 2016.

¹⁹ Ilmar Tammelo, *Ellu jääda ja edasi minna* – *Akadeemia* 1990(1971), nr 6, 1313–1344; nr 7, 1521–1552; nr 8, 1761–1792; nr 9, 1985–2015; nr 10, 2205–2218.

²⁰ Elo Viiding, *Kestmine*, Tallinn: Tuum, 2011.